

UROŠ KOŠIR, TAMARA LESKOVAR*

Arheološka raziskava groba vojnega ujetnika iz doline Male Pišnice

IZVLEČEK

Prispevek obravnava arheološko raziskavo neoznačenega groba vojnega ujetnika iz časa prve svetovne vojne, ki je bil odkrit v dolini Male Pišnice, s tem pa so bila potrjena pričevanja o obstoju groba. Na podlagi pričevanj in drugih virov je bila odkrita lokacija groba, rezultati raziskave pa prikazujejo združevanje različnih vrst virov in pomembno vlogo arheologije ter fizične antropologije pri obravnavi posmrtnih ostankov iz prve svetovne vojne. Pridobljene informacije tako dopolnjujejo vedenje o žrtvah prve svetovne vojne na območju Vršiča, obenem pa odpirajo nova vprašanja o morebitnem obstoju podobnih neoznačenih grobov na predelu med Kranjsko Goro in Trento.

KLJUČNE BESEDE

vojni grobovi, prva svetovna vojna, vojni ujetniki, arheologija, fizična antropologija, Kranjska Gora

ABSTRACT

ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATION OF A PRISONER OF WAR'S GRAVE IN THE MALA PIŠNICA VALLEY

The contribution addresses the archaeological investigation of an unmarked prisoner of war's grave from the First World War, discovered in the Mala Pišnica Valley, thus confirming oral testimonies about its existence. Based on testimonies and other sources, the location of the grave was identified, and the research results illustrate a significant integration of various types of sources and the crucial role of archaeology and physical anthropology in dealing with human remains from the First World War. The information acquired complements the knowledge about the victims of the First World War in the Vršič area, while simultaneously raising new questions about the potential existence of similar unmarked graves in the area between Kranjska Gora and Trenta.

KEYWORDS

war graves, First World War, prisoners of war, archaeology, physical anthropology

* Uroš Košir, dr., arheolog, Avgusta, d. o. o., Idrija, Slovenija, u.kosir87@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8193-2875.

Tamara Leskovar, doc. dr., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, Ljubljana, Slovenija, tamara.leskovar@ff.uni-lj.si, ORCID: 0000-0002-4585-4726.

UVOD

Zgodovinsko-arheološki pregled vojaških pokopališč in vojnih grobov na območju med Trento¹ in Kranjsko Goro je bil v *Zgodovinskem časopisu* objavljen leta 2022,² pričujoče besedilo pa se vsebinsko navezuje na omenjeni prispevek ter ga dopolnjuje z novimi odkritji in ugotovitvami o domnevem grobu vojnega ujetnika v dolini Male Pišnice.³ Raziskovanje žrtev prve svetovne vojne, odnosa do smrti in pokojnikov ter preučevanje pokopališč in grobov je že dolgo v domeni večplastnega preučevanja različnih ved, ki pripomorejo k razumevanju doživljanja modernih konfliktov. Med vedami, ki se ukvarjajo z vojnimi ostalinami, je tudi arheologija, ki z multidisciplinarnimi pristopi odkriva in interpretira ostaline vojaških spopadov in drugih konfliktov, ki so zaznamovali 20. stoletje.⁴

Vpletenost arheologije v raziskovanje žrtev vojn se v Sloveniji večinoma pojavlja v povezavi z raziskovanjem prikritih grobišč druge svetovne vojne, v zadnjih nekaj letih pa so bili predmet arheoloških raziskav tudi posmrtni ostanki vojakov iz prve svetovne vojne. Takšni primeri so bili raziskava posmrtnih ostankov štirih, najverjetneje avstro-ogrskih vojakov, odkritih v jami iz okolice Nove vasi pri Opatjem selu,⁵ raziskava množičnega groba pri Bodrežu⁶ in raziskava italijanskih grobov v Vrtojbi, kjer so bili odkriti posmrtni ostanki 32 italijanskih vojakov.⁷ Obenem so bile v preteklosti izvedene geofizikalne in arheološke raziskave nekdanjih vojaških pokopališč na Mengorah,⁸ pod Čukljo⁹ in v Kranjski Gori.¹⁰

ARHEOLOGIJA VOJNIH UJETNIKOV NA VRŠIČU

Vršič, ki je bil skupaj s Kranjsko Goro in Trento pomembno zaledje soške fronte, je bil deležen prvih terenskih arheoloških raziskav leta 2019, ko je bilo na območju Starega Tamarja in pod Er-

javčevo kočo izkopanih 12 ročnih testnih jarkov. Rezultati so pokazali na dobro ohranjenost in izpovednost arheološkega podpovršinskega zapisa ter nakazovali na potencial celotnega območja za nadaljnje raziskave.¹¹ V okviru raziskovalnega projekta »Med vojno in mirom – Arheologija Vršiča kot zaledja prve svetovne vojne in stičišča svobode, ujetništva, kultur, narodov in verstev« je bilo med oktobrom 2020 in oktobrom 2022 raziskano območje med Kranjsko Goro in Trento (na Logu). Raziskave so obsegale analize arhivskih virov in fotografskega gradiva iz časa prve svetovne vojne, topografijo, 3D dokumentiranje ostalin, geofizikalne raziskave, testne izkope in izkopavanje neoznačenega groba vojnega ujetnika. Pridobljenih je bilo več kot 250 vojnih fotografij v digitalnem formatu, od katerih jih je bilo 160 mogoče natančno umestiti v današnji prostor in jim določiti mesto nastanka, kar je pripomoglo k boljši interpretaciji ostalin na terenu. Med topografijo je bilo dokumentiranih 321 struktur in objektov v naravi, večinoma povezanih s prvo svetovno vojno, manjši del pa jih sodi v čas med svetovnima vojnama¹² in v drugo svetovno vojno. Na izbranih lokacijah je bilo izkopanih 48 testnih jarkov, ki so razkrili arheološke ostaline raznolikih objektov, povezanih z žičnicami, skladišči, bivališči in ostalo infrastrukturo, ki je bila zgrajena med prvo svetovno vojno.¹³

Za gradnjo vršičke ceste in preostale vojaške infrastrukture so bili za delo povečini uporabljene vojni ujetniki ruske carske vojske, deloma pa tudi srbski ujetniki.¹⁴ Pri delu so sodelovale tudi različne avstro-ogrške vojaške delovne enote, ponekod pa tudi najeti civilni delavci. Z ujetniki ruske carske vojske je mogoče povezati nekaj arheoloških najdb, odkritih na območju Vršiča. V prvi vrsti gre za gumbe ruskih uniform s podobo dvoglavega carskega orla, na zadnji strani pa so pogosto napisi proizvajalcev. Med gumbi izstopa gladek gumb brez orla, ki pa je po načinu izdelave in obliki popolnoma enak tistim z orlom in ga je zato mogoče označiti kot ruskega. Odkrita je bila tudi gladka železna spona opasača, kakršne so bile v uporabi v ruski vojski, na območju nek-

1 Mišljeno je območje na Logu proti izviru Soče.

2 Košir, Vojaška pokopališča.

3 Besedilo je nastalo na podlagi rezultatov projekta »Med vojno in mirom – Arheologija Vršiča kot zaledja prve svetovne vojne in stičišča svobode, ujetništva, kultur, narodov in verstev« (projekt Z6-2664), ki sta ga financirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in Občina Kranjska Gora.

4 Saunders, *Killing Time; Beyond the Dead Horizon*; prispevki v *Rediscovering the Great War*.

5 Rozman et al., *Odkrivanje prikritih grobišč*, str. 8–13.

6 Fabec, *Sondiranje grobišča*, str. 53.

7 Košir in Leben Seljak, *Preliminarno poročilo*, str. 7–34.

8 Saunders et al., *Conflict landscapes*, str. 59.

9 Košir, *Rombon*, str. 15–17.

10 Mušič in Košir, *Geofizikalne raziskave*, str. 52.

11 Košir, *Poročilo*, str. 15–58. Za arheologijo vojnih ujetnikov gl. tudi prispevke v zborniku *Vojni ujetniki carske Rusije*.

12 Na primer ostanki italijanskega utrdbenega sistema Alpski zid (*Vallo Alpino*) ter ostanki, povezani s kraljevo jugoslovansko vojsko in rapalsko mejo.

13 Košir, *Arheologija vojnih ujetnikov*, str. 94–96.

14 Dober pokazatelj prisotnosti ujetnikov različnih narodnosti so sezname pokopanih ujetnikov na območju Kranjske Gore, Vršiča in Trente. Prim. AT ÖSTA/KA, VL KGräber Italien, Kriegsgräber, Tolmein, karton 4; AT ÖSTA/KA, VL KGräber Italien, Kriegsgräber, Krain, karton 89.

Slika 1: Izbor arheoloških najdb z območja Vršiča, povezanih z ruskimi vojnimi ujetniki. Železna spona opasača, gumbi uniform, identifikacijski ujetniški številki – ploščici s kape – in pravoslavni križec (foto: U. Košir, 2023).

danjega vojaškega pokopališča »Mojstrovka« pa je bil odkrit srebrn pravoslavni križec z modrim in belim emajlom. Med najdbami izstopata belo emajlirani kvadratni ploščici velikosti 4 × 4 cm s slabo vidnima napisoma D.SZ. in petmestno številko, na robovih ploščice pa sta majhni luknjici za pritrditev. Oznaka D.SZ. je bila sprva povezana z zapisi na personalnih listih vojnih ujetnikov (nem. *Grundbuchblatt über den Kriegsgefangenen*), kjer je pri nekaterih kot matično taborišče (nem. *Heimatlager*) navedeno D. Szerdahely.¹⁵ Gre za veliko taborišče vojnih ujetnikov v kraju Dunaszerdahely, današnja Dunajská Streda na Slovaškem, od koder so vojne ujetnike pošiljali na delo po avstro-ogrski monarhiji. Fotografija vojnih ujetnikov iz obravnavanega taborišča je nato razkrila identične ploščice na kapah vojnih ujetnikov, na katerih so bili označeni s svojo ujetniško številko,¹⁶ z najdbo ploščic na Vršiču pa je bil tako odkrit arheološki dokaz o tamkajšnji prisotnosti vojnih ujetnikov iz omenjenega taborišča, kar se sklada tudi z arhivskimi viri (slika 1).¹⁷

¹⁵ AT ÖSTA/KA, AdTk, karton 1501.

¹⁶ Nagy, A *dunaszerdahelyi császári*, str. 32.

¹⁷ Prim. AT ÖSTA/KA, AdTk, karton 1501.

Arheološke najdbe, povezane z vojnimi ujetniki ruske carske vojske, so bile odkrite tudi v neoznačenem grobu, ki so ga izkopali v okolici Vršiča. Gre za prvi primer arheološko raziskanega groba pri nas, ki ga je mogoče interpretirati kot grob vojnega ujetnika iz časa prve svetovne vojne. Pri raziskavi so pomembno vlogo igrala zapisana in nezapisana pričevanja domačinov, arheološka metodologija izkopa in fizična antropologija, katerih skupni rezultati so prispevali zanimiva spoznanja o neznanem vojnem ujetniku.

FIZIČNA ANTROPOLOGIJA

Fizična antropologija preučuje človeško telo z biološkega vidika in je pogosto del forenzičnih ali arheoloških raziskav. Med drugim je izrednega pomena pri skeletoniziranih posmrtnih ostankih, ko so potrebna specifična znanja o človeškem skeletu. Preučevanje skeleta namreč omogoča vzpostavitev biološkega profila osebe oziroma pridobitev podatkov o starosti, spolu, telesni višini in skeletnih variacijah, z vključitvijo analize patoloških sprememb pa delno tudi o zdravstvenem stanju osebe. Cilji preučevanja skeleta so različni, odvisni od konteksta posmrtnih ostankov, pri čemer gre najpogosteje za arheološki ali

forenzični kontekst. Pri prvem so lahko cilji preučevanja precej široki, od razumevanja bioloških lastnosti in življenjskih navad posamezne osebe do vzpostavitve demografske, zdravstvene, družbene in ekonomske slike populacije. Na drugi strani gre pri forenzičnih kontekstih za nekoliko bolj omejen namen določitve vzroka smrti in identifikacije osebe.

Ne glede na končni cilj preučevanja človeških skeletov iz tega ali onega konteksta so metode zelo podobne. Prvi korak so makroskopske analize, ki služijo določitvi minimalnega števila obravnavanih oseb in izgradnji biološkega profila vsake osebe. Natančneje, z opazovanjem in izmerami skeletnih elementov omogočijo določitev števila oseb v določenem kontekstu, oceno spola, starosti, telesne višine in skeletnih variacij ter (diferencialne) diagnoze morebitnih patoloških sprememb. V arheoloških kontekstih postavijo temelje za nadaljnje preučevanje osebe in populacije oziroma demografije in življenjskih navad, medtem ko v forenzičnih kontekstih nudijo predvsem izhodišča za določitev vzroka smrti in identifikacijo, ki je lahko pri skeletoniziranih posmrtnih ostankih zelo težavna.¹⁸

Fizični antropologi so lahko vključeni že v terenski del raziskav/preiskav, saj s svojim specifičnim znanjem omogočijo hitrejši in učinkovitejši potek del ter zmanjšajo možnost, da bi bili skeleti ali njihovi deli spregledani ter posledično pomankljivo dokumentirani in zbrani.¹⁹ Pomembna je tudi začetna presoja stanja ohranjenosti človeških posmrtnih ostankov, saj omogoči boljše načrtovanje nadaljnjih postopkov.²⁰

V laboratorijskem delu raziskav/preiskav je najprej izvedena makroskopska analiza skeleta. Njen potek je razmeroma univerzalen in sledi mednarodno sprejetim standardom.²¹ Metodološki postopki se prilagajajo celovitosti skeleta, ohranjenosti skeletnih elementov, preliminarni oceni, ali gre za otroka ali odraslo osebo, ter, če so podatki na voljo, kronološkemu in geografskemu/populacijskemu izvoru. Vendar pa so makroskopske analize le začetni del nabora analiz, ki jih je mogoče izvesti. Temu primerno so tudi njihovi rezultati omejeni. Za natančnejše razumevanje bioloških lastnosti oziroma določitve vzroka smrti in identifikacijo osebe so pomembne na-

daljnje mikroskopske, izotopske in/ali molekularne analize. Te omogočijo pridobitev dodatnih podatkov, kot so natančnejša ocena starosti ob smrti in diagnoze patoloških sprememb,²² prehranjevalne navade,²³ fiziološki stres,²⁴ geografski izvor, mobilnost in migracije,²⁵ fenotipizacija, sorodstvena razmerja in ne nazadnje zanesljiva identifikacija.²⁶ Rezultate tovrstnih analiz je mogoče primerjati z morebitnimi ohranjenimi pisnimi, ustnimi in celo fotografskimi viri, kar je včasih izvedljivo pri raziskovanju žrtev vojn 20. stoletja. Kljub znanstvenemu napredku in modernim tehnologijam pa je identifikacija žrtev iz prve svetovne vojne redkost, tako v tujini kot pri nas, kar je delno posledica nezadostnega interesa pristojnih organizacij, ki se ukvarjajo z žrtvami vojn.

PRIČEVANJA IN ZAPISI O GROBU VOJNEGA UJETNIKA V MALI PIŠNICI

O žrtvah prve svetovne vojne na območju Kranjske Gore in Vršiča se je ohranilo precej arhivskih dokumentov, nekaj pa tudi zapisov očitvidcev takratnega časa in pričevanj poveljnih generacij, ki so odraščale v krajih, zaznamovanih z vojno. Kranjskogorski lokalni zgodovinar Vid Černe (1926–2019) je med drugimi zanimivimi podatki o Kranjski Gori in okolici objavil svoje spomine na grob neznanega ruskega vojnega ujetnika v Mali Pišnici. V svoji zadnji knjigi je tako zapisal: »Dolgoletni poklicni lovski čuvaj Franc Žerjav, p.d. Kravenjov Franc, mi je, ko sva se po naključju srečala blizu lovske kočice v Mali Pišnici,²⁷ kmalu po končani drugi svetovni vojni, pokazal v potoku Pišenca, sredi struge ležeč debel macesnov hlod. /.../ nekaj sto metrov nižje pa me je opozoril na majhno, še dobro vidno gomilo, prerasl s travno rušo ob vznožju debele smreke, na kateri je bilo opaziti obledel rdeč napis 'Rus'. Tu je nekdo izkopal plitev grob in dostojno pokopal tega ruskega ubežnika z gradbišča ceste. Ko sem šel naslednjič do te gomile, sem si skušal v mislih

22 Leskovar, Uporaba.

23 Brown in Brown, *Biomolecular archaeology*, str. 190–209; Katzenberg in Saunders, *Biological anthropology*, str. 413–442; Malainey, *A consumer's guide*, str. 185–187; Nehlich, *The application*; Reitsema, *Beyond*; Schoeninger in Moore, *Bone Stable Isotope*.

24 Beaumont in Montgomery, *The Great Irish Famine*; Waters-Rist in Katzenberg, *The Effect of growth*.

25 Killgrove in Montgomery, *All Roads*; Pollard et al., *Analytical Chemistry*, str. 188–194.

26 Zupanič Pajnič, *Molekularnogenetska identifikacija*; Zupanič Pajnič, *Molekularnogenetski vidiki*.

27 Pravopisno ime potoka je Pišnica (Velika Pišnica, Mala Pišnica, Suha Pišnica), med domačini pa se uporablja predvsem ime Pišenca, oziroma »Piš'nca« (Černe, *Odkod ime*, str. 115–116).

18 de Boer et al., *The Role*.

19 Dirkmaat, *A Companion*, str. 1–40; Mundorff, *Integrating forensic anthropology*.

20 de Boer et al., *The Role*; Mundorff et al., *Encyclopedia*, str. 1–11.

21 Brickley in McKinley, *Guidelines*; Buikstra, Ubelaker, *Standards*; Işcan, Steyn, *Human Skeleton*; Mitchell in Brickley, *Updated Guidelines*.

orisati, kaj je gnalo tega ujetnika, morda dozorelega moškega, da si je izbral raje beg od vsakdanjega trpljenja, mučenja, umiranja sotrpinov, da si je raje izbral pot v svobodo, pot v neznano, pot s skoraj nedosegljivim ciljem. Neopažen se je povzpел na manjši preval, visoko nad gradbiščem in ko je bil na vrhu, na poti proti Slemenovi špici, se mu je odprl pogled na divjo dolino Male Pišnice. Nikjer žive duše, nikjer sledu o kakem naselju, kot si je v svojih mislih predstavljal, le neskončno lep pogled v svobodo, daleč stran od vsakodnevnih naporov in smrti tovarišev. Zavedal se je, da poti nazaj ni več. Strma steza, ki jo je komaj ločil v globokem snegu, mu je nakazovala pot navzdol v razgiban svet doline, kjer se je pretakala med ledenimi opastmi mrzla voda Male Pišnice. Že močno preutrujen si je privoščil počitek v zavetju kopate smreke. Usedel se je na močno suho korenino ob vznožju drevesa, močno skrčil noge in se tesno zavil v razmočeni plašč. Malo se spočijem, potem pa gazim do prve domačije, si je mislil. Tam si izprosim malo toplote in kruha. Po tem bi lažje nadaljeval težko in nepredvidljivo pot ubežnika proti domu. V mislih si je že predstavljal svoj prihod na domače dvorišče. Mati bi ga presrečna objela, očetu bi se razjasnil zaskrbljeni obraz, ženi Ani bi se vsule solze od same sreče, mala hčerka Snjeguročka pa bi mu ovila okoli vratu svoje ročice, tako, kot to znajo le deklice. Ko bi se najedel okrepljenega borščica z mesom, bi pri očetu dobil dovolj 'mahorke' ter listič 'gazete' in si zvil 'zvjorko' in neskončno užival. Mraza in vlage ni čutil več. Vsa moč varljive domišljije pa je začela v njegovi zavesti počasi plahneti, se odmikati v daljavo in počasi ga je objela neskončna tema. Nikoli več ne bo odprl svojih oči. Konec poti in življenja.«²⁸

Černetovo omembo groba so povzeli nekateri avtorji, ki so pisali o Vršiču in ruskih vojnih ujetnikih,²⁹ nihče pa groba ni lociral v naravi oziroma njegova natančna lokacija ni bila nikjer zabeležena. Med arheološkimi raziskavami na Vršiču v letih 2020–2022 je Primož Gregori iz Kranjske Gore povedal, da se bežno spominja napisa »Rus« v dolini Male Pišnice. V začetku devetdesetih let se je kot najstnik spuščal z območja med Ciprnikom (1747 m) in Vitrancem (1637 m) v dolino Male Pišnice. Tik po sestopu s strmega pobočja, ob levem bregu potoka, je na enem izmed dreves opazil kovinsko ploščico z napisom »Rus«.³⁰ Černe ne omenja, ali je bil napis prvotno na kovinski ploščici ali neposredno na drevesu. Glede na to, da je bil po koncu druge svetovne vojne že obledel, ga je do devetdesetih let prejšnjega stoletja nekdo obnovil ali celo nadomestil z novo ploščico.

28 Černe, *Kranjska Gora*, str. 54.

29 Zupanič Slavec, *Ruska kapelica*, str. 93; Mihelič, *Katalog*, str. 139.

30 Pričevanje Primoža Gregorija, 2021.

co. Za obstoj groba so zelo verjetno vedeli starejši lovci, ki so obiskovali lovske kočice nekoliko višje v dolini, vendar neposrednih pričevanj ni bilo.

REZULTATI ARHEOLOŠKIH RAZISKAV IN ANALIZA ODKRITIH PREDMETOV

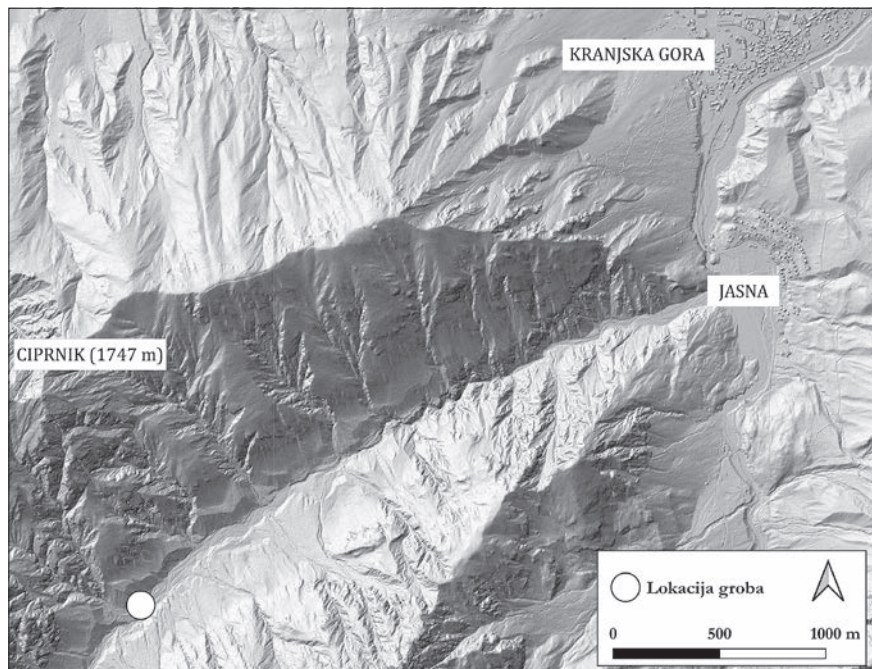
Na podlagi zbranih pisnih in ustnih virov o obstoju groba je bil 6. julija 2022 opravljen topografski pregled lokacij, ki bi bile primerne za lokacijo pokopa vojnega ujetnika (slika 2). Ker na celotnem območju raziskave ni bilo opaznih površinskih sledov, ki bi nakazovali na obstoj groba, so bila nekatera območja pregledana tudi z detektorjem kovin. Na večji uravnavi, okoli 130 m zračne razdalje severovzhodno od lovske kočice, na levem bregu potoka Mala Pišnica je bil z detektorjem kovin zaznan šibek signal (slika 3). Kot se je izkazalo ob izkopu, je bila na globini 50 cm odkrita kovinska vojaška posoda (menažka) ruskega porekla, v kateri je bila vstavljena avstro-ogrsko emajlirana menažka modela M1899 s pokrovom.³¹ V neposredni bližini je bila na površini nizka gomila, zato je bil na mestu gomile opravljen testni izkop, ki je pokazal, da je gomila popolnoma naravnega nastanka in nima povezave z grobom. Lokacija, kjer je bila odkrita menažka, je bila dodatno preverjena s testnim izkopom, na globini 65 cm pa je bila odkrita človeška stegenica. Na podlagi zapisanih podatkov Vida Černeteta in na podlagi ruske menažke je bilo mogoče predvideti, da gre res za posmrtno ostanke vojnega ujetnika ruske carske vojske iz časa prve svetovne vojne.³² Zaradi odkritja neoznačenega groba je bila sprejeta odločitev za ekshumacijo posmrtnih ostankov, ki je bila izvedena 21. in 22. septembra 2022.³³

Grob je ležal na naravno uravnanem terenu ob levem (severozahodnem) bregu potoka Mala Pišnica, na prehodu v južno/jugovzhodno pobočje Ciprnika (1747 m). Grob na površini ni bil opazen in je bil brez kakršne koli grobne gomile, ravno tako ni bilo nobenega znamenja, ki bi označevalo lokacijo groba. Po odstranitvi plasti ruše in črnega humusa se je na globini okoli 15 do 20 cm pokazal tloris grobne jame, ki je merila okoli 190 × 65/70 cm in segala do globine 70 cm.

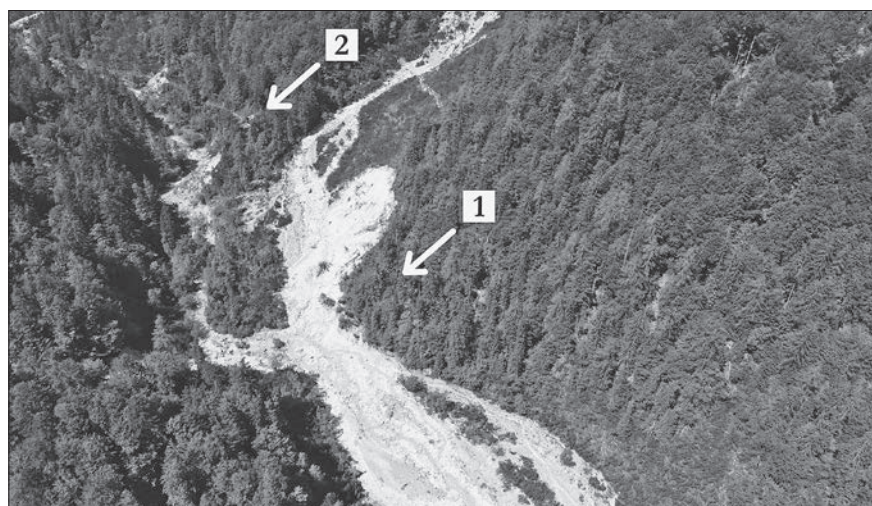
31 Rest et al., *The Emperor's Coat*, str. 460.

32 Sondiranje je bilo izvedeno na podlagi Kulturnovarstvenega soglasja za raziskavo in odstranitev arheološke ostaline (št. 62240-450/2021/2, z dne 31. 8. 2021), ki ga je izdalo Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.

33 Ekshumacija je bila izvedena na podlagi dovoljenja za ekshumacijo posmrtnih ostankov (št. 131-88/2021-8, z dne 8. 9. 2022), ki ga je izdala Uprava za vojaško dediščino Ministrstva za obrambo Republike Slovenije. Gl. tudi Košir in Leskovar, *Poročilo o ekshumaciji*.

Slika 2: Na digitalnem modelu reliefa označena lokacija odkritega groba v dolini Male Pišnice (avtor: U. Košir, 2023).

Slika 3: Lokacija odkritega groba. Št. 1 prikazuje naravno uravnavo ob potoku, na kateri je bil lociran grob. Št. 2 prikazuje lokacijo lovske kočice (foto: U. Košir, 2022).

Na njenem dnu je bil človeški skelet v iztegnjeni legi z glavo na južni in nogami na severni strani groba (slika 4). Ob skeletu so bili odkriti številni predmeti, ki jih je večinoma mogoče povezati z oblačili pokojnika, nekaj pa jih sodi med njegove osebne in vsakodnevne predmete.

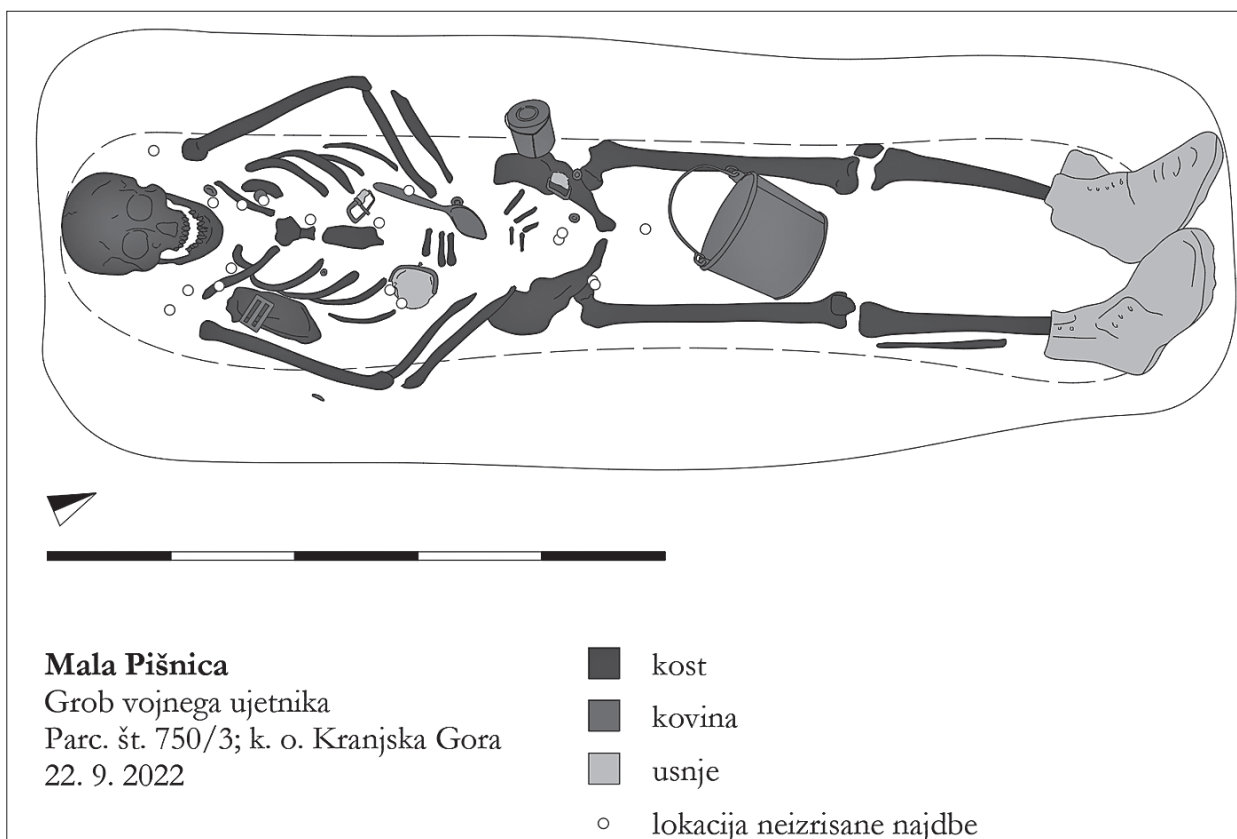
Pokojnik v grobu je imel roki v komolcih rahlo pokrčeni in prevzdignjeni ob stranicah grobne jame, kar je verjetno posledica preozko izkopane jame. Dlani je imel položene prek trupa. Leva dlan je bila položena višje prek trebuha, desna pa nižje prek predela pasu. Glede na lokacijo žlice, ki je ležala prek leve dlani, gre sklepati, da je bil pokojnik zavrt v suknjič (morda tudi plašč), žlica pa je bila shranjena v njegovem levem spodnjem žepu. V drugem primeru bi lahko bila žlica tudi položena (odvržena) na pokojnikovo truplo. V desnem žepu suknjiča sta bili (glede na lego odkritja) tudi denarnica in pipa za kajenje tobaka. Na levi strani

boka je bil iz avstro-ogrske konzerve izdelan lonček, ki je bil morda v žepu, verjetneje pa je bil v grob položen ob pokopu, podobno kot menažka (oziroma menažki), ki je bila položena med nogi pokojnika. Glede na zaponko na sprednji strani desnega ramena je imel pokojnik nahrbtnik, ki pa je bil prazen, saj ni bilo odkritih nobenih predmetov, ki bi glede na svojo lego nakazovali, da so bili shranjeni v nahrbtniku. Morda ga je izpraznil tisti, ki je pokojnika pokopal, v njem pa sta bila morda prvotno lonček in menažka, ki sta bila, kot kaže, v sekundarni legi in položena k pokojniku ob pokopu (slika 5).

Med raziskavo je bilo odkritih 52 predmetov, od katerih jih 50 izvira neposredno iz groba, v zasutju nad grobom in v njegovi bližini pa sta bila odkrita žepni nož in vojaški gumb. Trije odkriti predmeti so bili izrazito osebne narave: že omenjeni žepni nož, lesena pipa za kajenje tobaka z

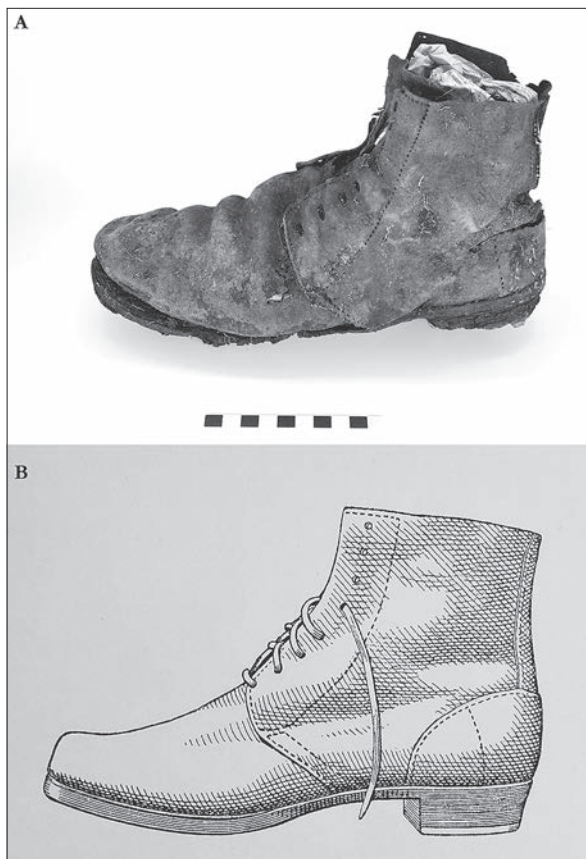
Slika 4: Pogled na izkopano grobno jamo in očiščen skelet (foto: U. Košir, 2022).

Slika 5: Risba odkritega skeleta in lege pripadajočih predmetov (avtor: U. Košir, 2022).

ustnikom iz umetne mase in denarnica, v kateri so bili novci za 2 hellerja iz leta 1909, cinkast gumb za hlače ali suknjič, pločevinast gumb in gumba iz roževine. Od oblačil so se ohranili predvsem gumbi. Gumba iz belega stekla, ki sta bila odkrita na levem spodnjem delu trupa, sta verjetno pripadala spodnjemu perilu ali srajci. S srajco so verjetno povezani tudi nekateri drugi gumbi, kot sta gumba z napisom »/.../ de Paris«, in kovinski gumbi različnih tipov, ki so bili najdeni na predelu trupa. Na predelu vratnih vretenc je bil manjši spenec, ki je bil prvotno pritrjen na ovratniku oblačila. Med gumbi prevladujejo ploščati, iz cinka izdelani gumbi avstro-ogrskega porekla³⁴ za suknjiče in hlače. Skupno je bilo najdenih 14 gumbov tega tipa. Z uniformo je mogoče povezati tudi štiri gumbe avstro-ogrskega porekla, ki so bili namenjeni nekaterim tipom suknjičev in predvsem plaščem. Glede na odkrito število in lego gumbov jih je mogoče interpretirati na več načinov. Gumba ob ramenih zagotovo izvirata iz naramk, preostala gumba pa sta morda zapenjala hrbtni pas, kakršen je bil uporabljen pri različnih plaščih, a tudi pri nekaterih suknjičih, ki so po obliki spominjali na častniške suknjiče gorskih enot avstrijskega domobranstva (*k.k. Landwehr*).³⁵ Verjetnost, da je imel vojni ujetnik avstro-ogrski častniški suknjič, je izredno majhna, zato je morda šlo za oblačilo, ki je posnemalo takšen model suknjiča oziroma je imelo le pas na hrbtni strani. Če je šlo za plašč, bi bilo za njegovo zapenjanje prvotno potrebnih več enakih gumbov, ki pa jih v grobu ni bilo. Ujetnikovi gumbi bi lahko bili izdelani tudi iz materiala, ki se ni ohranil, na primer lesa, a tega ni bilo mogoče potrditi. Posledično ostaja tip oblačila neznanka in ga ni mogoče natančno opredeliti. Ob desnem komolcu je bil enak gumb plašča, drugi pa je bil na predelu pod medenico. Če sta bila pritrjena na hrbtnem pasu suknjiča, bi bila njuna lega mogoča v primeru, da je bil pas odpet, desni del pasu zavihan proti desni navzgor, drugi del pa popolnoma spuščjen k predelu medenice. Tu je treba upoštevati tudi morebitne premike predmetov po razpadu trupla zaradi delovanja korenin, saj je bil celoten predel odkritega skeleta močno prekoreninjen.

S pokojnikovo obleko so povezani tudi preprosta pravokotna spona usnjenega hlačnega pasu, usnjeni fragment pasu ter fragmenti treh različnih tkanin. Na nogah se je ohranil par usnjenih vojaških čevljev z okovanimi podplati, ki po vseh značilnostih ustrezajo avstro-ogrskim vojaškim

Slika 6: Primerjava med odkritim čevljem (slika A) in risbo avstro-ogrskega vojaškega čevlja (slika B), kakršen je bil predpisan leta 1910 (foto: U. Košir, 2022; risba prevzeta po Rest, Ortner, Illming, *The Emperor's Coat*, str. 398).

čevljem, kakršni so bili predpisani v predpisih iz leta 1910 (slika 6).³⁶ Ostanki oblačil in obutve so povečini avstro-ogrskega izvora, kar pa za vojne ujetnike ni nič nenavadnega. Ujetnike ruske carske vojske v avstro-ogrskih uniformah lahko opazimo na fotografiji, posneti v Štanjelu,³⁷ včasih pa so jih opremili tudi z avstro-ogrskimi uniformami z velikimi pobarvanimi napismi KG na sprednji in zadnji strani suknjičev.³⁸

K odkriti vojaški opremljeni spada spona opasača, ki po velikosti ne ustreza avstro-ogrskim opasačem, temveč je sorodna sponam, ki jih je mogoče zaslediti na različnih fotografijah vojakov ruske vojske in pri ruskih vojnih ujetnikih. Spona je bila na levem delu trupa. Na sprednji strani desne rame je bila odkrita pravokotna spona jermena, ki je verjetno pripadala značilnemu ruskemu nahrbtniku z naramnico, izdelano iz enega kosa tkanine. Z nahrbtnikom je morebiti povezan tudi

34 Ortner in Hinterstoisser, *The Austro-Hungarian Army*, 1, str. 500–501.

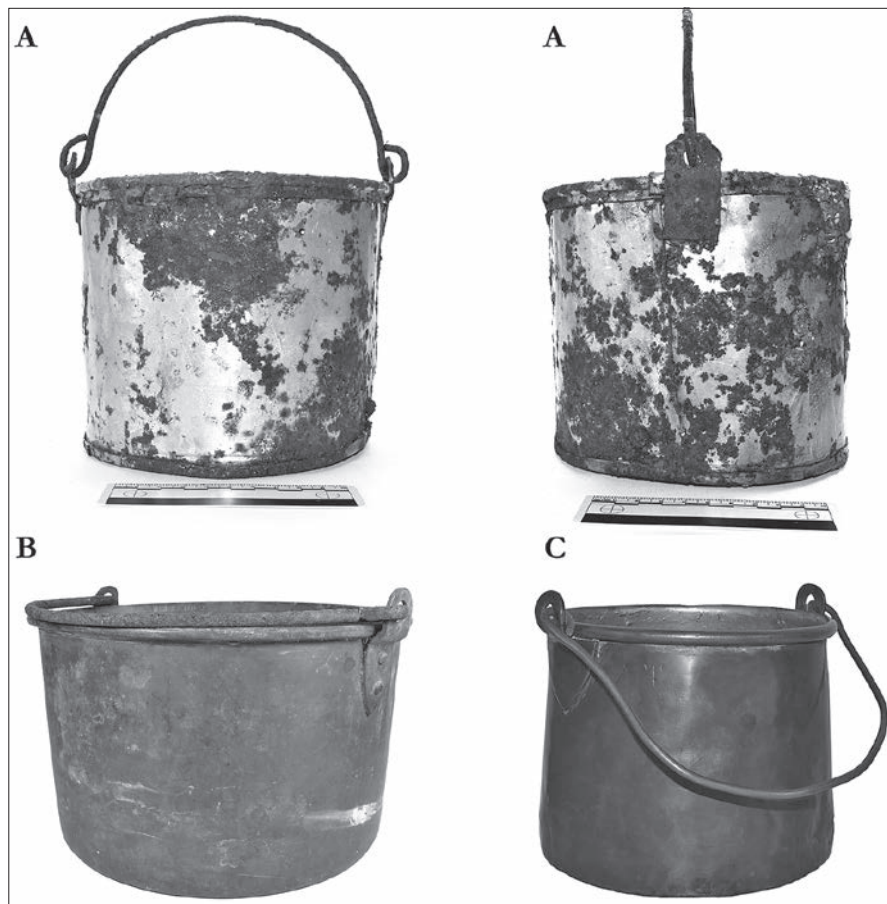
35 Hinterstoisser, *The k.k. Landwehr*, str. 164.

36 Ortner in Hinterstoisser, *The Austro-Hungarian Army*, 1, str. 530.

37 Močnik, *Uporaba*, str. 23.

38 KG – *Kriegsgefangener* – vojni ujetnik; Ortner in Hinterstoisser, *The Austro-Hungarian Army*, 2, str. 264.

Slika 7: Primerjava med v grobu odkrito menažko (slika A) in modeloma ruskih vojaških menažk (sliki B in C) iz prve svetovne vojne (foto: U. Košir, 2022; sliki B in C povzeti po Espenlaub Militaria).

Slika 8: V grobu odkrita žlica, najverjetneje izdelana za rusko carsko vojsko, ki pa je med prvo svetovno vojno uporabljala tudi lesene žlice (foto: U. Košir, 2022).

gumb oziroma zatič za regulacijo jermena, ki je bil najden v bližini sponse nahrbtnika. Ob levem boku je bil iz avstro-ogrsko konzerve izdelan lonček. Konzervi ogrskega porekla (proizvajalec vojaških konzerv iz Budimpešte) je bil dodan žičnat ročaj, lonček pa je lahko bil v žepu suknjiča ali pa je bil v grob položen ob pokopu, podobno kot menažka, ki je bila položena med nogi pokojnika. Menažka po obliki spominja na ruske vojaške menažke, a njena izdelava kaže, da gre verjetno

za na fronti ali v ujetništvu narejen izdelek, ki pa je delo izurjenega rokodelca (slika 7). Menažka je imela v notranjosti položeno avstro-ogrsko emajlirano menažko modela M1899 s pripadajočim pokrovom,³⁹ ki je imela naknadno dodan žičnat ročaj, na obodu pa je korozija ohranila vzorec že propadle tkanine. Tkanina je morda pripadala

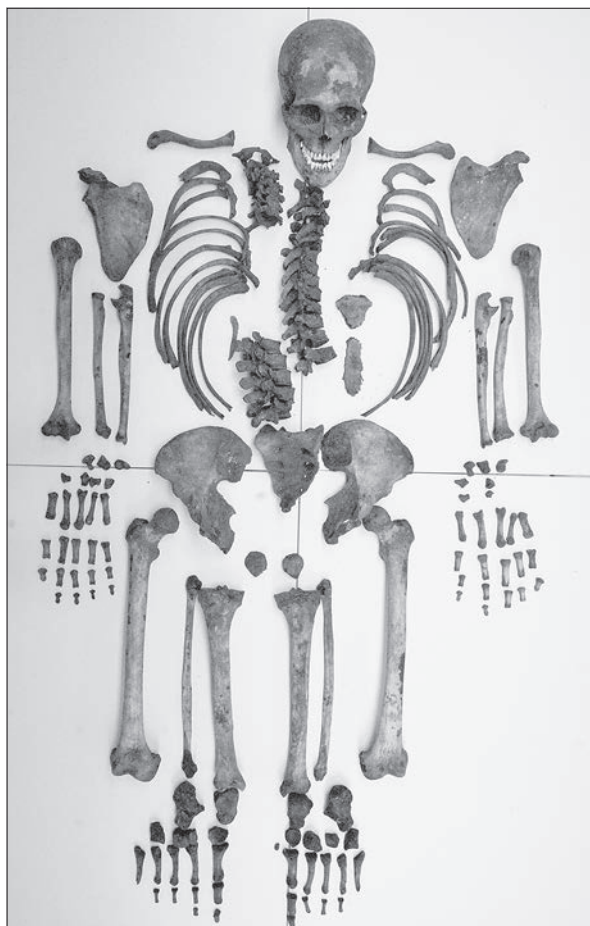
³⁹ Ortner in Hinterstoisser, *The Austro-Hungarian Army*, 2, str. 85.

tekstilni prevleki za menažko. Takšne tekstilne prevleke naj bi bile sicer prvotno namenjene podčastnikom pehote, lovskih enot in inženirskih enot.⁴⁰ Prek levega zapestja je bila položena žlica, ki je bila glede na lego morda v levem spodnjem žepu suknjiča ali pa je bila ob pokopu položena v grob. Žlico je mogoče interpretirati kot rusko vojaško žlico (slika 8), ki je obstajala še v sorodni emajlirani različici. Enak model žlice je bil odkrit ob raziskavah na eni izmed lokacij pod Vršičem.

Glede na odkritja je mogoče zaključiti, da gre v resnici za grob vojnega ujetnika ruske carske vojske, na kar nakazujejo določeni predmeti ruskega porekla. Obenem je glede na odsotnost omembe groba v avstro-ogrskih popisih grobov in pokopališč na območju med Trento in Kranjsko Goro res mogoča Černetova teza, da je pokojnik ubežnik z Vršiča, ki ga je kasneje našel domačin in ga pietetno pokopal,⁴¹ o grobu pa avstro-ogrška vojaška oblast ni bila obveščena in posledično grob ni bil zaveden v evidencah.

REZULTATI ANTROPOLOŠKIH ANALIZ ODKRITIH POSMRJNIH OSTANKOV

Arheološki podatki so osvetlili okoliščine in naravo pokopa ter omogočili vpogled v materialne vidike pokojnikovega imetja, analize posmrtnih ostankov pa so omogočile vsaj delen vpogled v pokojnika kot človeka z biološkega vidika. Po preliminarni analizi skeleta iz Male Pišnice je bilo jasno, da gre za odraslo osebo. Tako so bili pri analizi skeleta uporabljeni mednarodno uveljavljeni metodološki postopki, namenjeni analizam odraslih skeletov.⁴² Vsi skeletni elementi so bili natančno pregledani, popisani je bil inventar, na podlagi morfoloških značilnosti lobanje in medenice⁴³ je bil ocenjen spol, na podlagi razvitosti in degenerativnih sprememb skeletnih elementov in zob pa je bila ocenjena starost ob smrti (slika 9).⁴⁴ Dolge kosti so bile izmerjene,⁴⁵ na podlagi izmer pa je bilo mogoče določiti pokojnikovo višino.⁴⁶ Zabeležene in opisane so bile tudi patološke spremembe in druge posebnosti na odkritem skeletu.⁴⁷

Slika 9: Pogled na ohranjene skeletne elemente odkritega vojnega ujetnika (foto: T. Leskovar, 2022).

Na osnovi morfoloških značilnosti lobanje⁴⁸ in medenice⁴⁹ je bilo ocenjeno, da gre za moškega, kar sovпада z arheološkimi najdbami, ki nakazujejo na vojnega ujetnika. Razvitost skeleta,⁵⁰ skromne degenerativne spremembe na skeletu⁵¹ in rahla obraba predvsem desnih zob kažejo, da gre za mlado odraslo osebo, ki je umrla v starosti med 30 in 35 let. Na osnovi izmer dolgih kosti je bila telesna višina ocenjena na 173 ± 2 cm.

Na spodnjih zobeh so bili vidni ostanki zobnega kamna. Spodnja in zgornja prva sekalca sta rahlo zasukana oziroma kriva (slika 10 A),⁵² lega

40 Prav tam.

41 Černe, *Kranjska Gora*, str. 54.

42 Brickley in McKinley, *Guidelines*; Buikstra in Ubelaker, *Standards*; Işcan, Steyn, *Human Skeleton*; Mitchell in Brickley, *Updated Guidelines*.

43 Buikstra in Ubelaker, *Standards*, str. 6–21; Walker, *Sexing skulls*.

44 Işcan et al., *Metamorphosis*; Işcan in Steyn, *The Human Skeleton*, str. 89–120; Kales et al., *A revised method*; Lovejoy et al., *Chronological metamorphosis*.

45 Buikstra in Ubelaker, *Standards*, str. 69–84.

46 Petrovečki et al., *Prediction*.

47 Aufderheide et al., *The Cambridge encyclopedia*; Ortner, *Identification*.

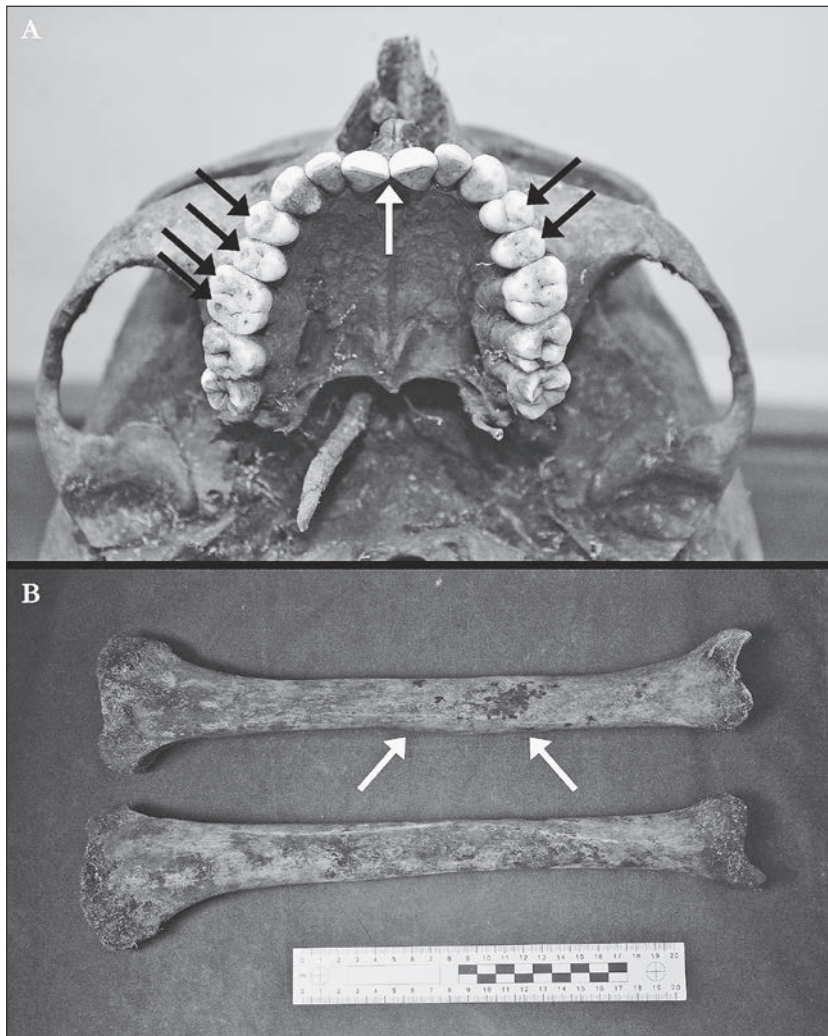
48 Masiven bradavičar, izbočena zatilnična izboklina, zaobljeni nadočesni oboki, izbočena glabela, izbočena in oglata brada.

49 Ozek kolčni voz, konveksna in odebeltjena podsramnična veja, sramnica nima ventralnega loka.

50 Zraščena medialna sklepna površina ključnice.

51 Sklepni del medialnih koncev reber ima obliko črke U, je rahlo vbočen in ima oster rob, črevnico-križnična sklepna površina je rahlo valovita, rob je jasen in oster, površina je konkavna, rahla poroznost je posledica tafonomije; sramnična sklepna površina ima povsem razvit dorzalni rob, ventralni ni povsem zaključen, površina je vbočena in rahlo porozna, slednje verjetno zaradi tafonomskih poškodb.

52 Zgornja sekalca imata medialni del usmerjen rahlo

Slika 10: Zobje zgornje čeljustnice (slika A), kjer sta opazna kriva zgornja sekalca (bela puščica) ter obrabljene grizne površine zob (črne puščice). Primerjava golenic (slika B). Desna (zgoraj) je v distalnem delu odebeljena zaradi tvorbe nove kosti, ki je najverjetneje posledica zaceljenega zloma (foto: T. Leskovar, 2022).

čeljustnic pa kaže izrazit podugriz. Zgornji zobje običajno segajo rahlo čez spodnje, pri podugrizu pa spodnji zobje segajo naprej.⁵³

Patološke spremembe so bile opazne predvsem na kosteh nog. Na desni golenici in mečnici so bile prisotne tvorbe nove kosti in povečana narastišča za ligamente, ki so najverjetneje posledica zaceljenega zloma (slika 10 B). Zlom je bil naravnan, vendar ali ne povsem natančno ali pa je bila med celjenjem noga obremenjena, kar je

lingvalno, spodnja medialni del lingvalno, lateralni del bukalno.

⁵³ Podugriz je pogosto podedovan, saj genetika določa obliko in velikost čeljusti, razvije pa se lahko tudi zaradi nekaterih navad v otroštvu, kot so dolgotrajno sesanje palca, potiskanje jezika ob zobe in uporaba dudu ali stekleničke z dudo po tretjem letu starosti, zaradi poškodbe čeljusti ali tumorjev v ustni votlini. Gre za kompleksno ortodontsko težavo, odprava katere je zelo zahtevna. Pojavnost podugriza pri belcih evropskega izvora je sicer nizka, med 0,8 % in 4 %, pogostejša, 12 % do 13 %, pa je pri kitajskih in japonskih populacijah. Ker podugriz vpliva na postavitev posameznih zob, predvsem sekalcev, so v tem primeru krivi sekalci morda posledica podugriza (gl. Katiyar et al., Surgical-orthodontic treatment; Ishii et al., Craniofacial differences; Lew in Foong, Horizontal).

botrovalo tvorbam nove kosti in posledični odebelitvi debela oziroma nastanku grebena ter 5 mm krajši desni golenici. Izrazitejše narastišče za mišične ligamente in povečan celoten distalni okrajek mečnice sta morda posledica drugačne razporeditve teže in večjih obremenitev spodnjega dela desne noge.

Leva peta stopalnica je imela zelo ozko glavo, vendar je bilo težko ločevati med tafonomskimi in patološkimi poškodbami. Tako ni mogoče izključiti možnosti, da je zaradi neuporabe stopalnice prišlo do absorpcije kosti in posledičnega zoženja njene glave.

Izrazitejša narastišča za mišice in znaki bolj obremenjenih sklepnih površin desne roke morda kažejo na desničarja, neenakomerna obraba griznih površin zob pa na pogostejšo uporabo desnih zob. Obraba sicer ni izrazita, saj na levi strani ni mogoče videti patoloških sprememb ali drugih znakov, zaradi katerih bi se pokojnik izogibal uporabi levih zob. Večja obraba griznih površin desnih zob je lahko posledica uporabe zob pri določenih aktivnostih ali preferenčnega žvečenja hrane na desni strani (slika 10 A), upo-

števati pa je treba tudi dejstvo, da je bil pokojnik kadilec pipe, ki je bila odkrita v grobu.

Nenavadna je odsotnost nekaterih kosti stopal, predvsem prstnic. Tako na levi kot na desni strani manjkajo po ena proksimalna, štiri oziroma tri medialne in po štiri distalne prstnice. Glede na to, da sta bili stopali v ohranjenih usnjenih čevljih, da so bile odkrite tudi veliko manjše, sezamoidne kosti in da so na peti stopalnici morebiti prisotni znaki absorpcije, je povsem mogoče, da so bili nekateri prsti odstranjeni pred smrtjo, morda zaradi ozeblin. V tem primeru je prišlo do hudih ozeblin na stopalih, ki so povzročile izgubo prstov. Če gre pri stopalnici res za absorpcijo kosti, gre sklepati, da je vsaj mezinec odpadel dovolj dolgo pred smrtjo, da se je kost že začela razgrajevati.

MOŽNOST OBSTOJA NEOZNAČENIH GROBOV NA OBMOČJU VRŠIČA

O številu pokopanih vojakov in vojnih ujetnikov iz prve svetovne vojne na območju med Kranjsko Goro in Trento so v preteklosti že pisali, obenem pa je bila predstavljena problematika pokopališč in grobov ter različnih popisov pokopanih, ki se medsebojno včasih precej razlikujejo.⁵⁴ Število pokopanih na obravnavanem območju zaenkrat znaša 428 oseb, med katerimi je bilo 91 avstro-ogrskih vojakov, 251 ruskih vojnih ujetnikov, 48 italijanskih vojnih ujetnikov, 20 srbskih vojnih ujetnikov, 1 črnogorski vojni ujetnik, 2 nemška vojaka in 15 neznanih oseb.⁵⁵ Vsi grobovi so omenjeni v različnih avstro-ogrskih, italijanskih in jugoslovanskih virih, izjema je le grob neznanega vojnega ujetnika iz doline Male Pišnice. Iz tega gre sklepati, da lokacija groba ni bila poznana nobenim oblastem oziroma nobenemu uradu, ki bi se ukvarjal z vojnimi grobišči in grobovi. Neoznačeni grob ali grob na odmaknjeni lokaciji bi se tako res utegnil izogniti popisovalcem grobov v vojnem in povojnem času, poraja pa se vprašanje, ali se je lahko kaj takega zgodilo tudi na območju ob vojaški cesti prek Vršiča.

Uroš Župančič je v svojem prispevku leta 1967 zapisal: »Posamezni grobovi in številna pozabljena in zapuščena skupna grobišča in pokopališča so na gosto raztresena od Kranjske gore do Ruske kapelice na ovinku št. 8 in dalje mimo Koče na Gozdu, okoli Erjavčeve koč, na Hudi ravni, v Lemeh in Trenti. Povsod tam leže izmučena in pozabljena trupla preko 10.000 ruskih vojnih ujetnikov, daleč od svoje tako zelo ljubljene domovine.«⁵⁶ V Župančičevem zapi-

su že takoj v oči zbode podatek o 10.000 umrlih vojnih ujetnikih, ki ga je leta 1957 v *Planinskem vestniku* prvi objavil Franc Uran,⁵⁷ kar pa je bilo že večkrat ovrženo. Obstoje pokopališč ali posameznih grobov je danes poznan v Kranjski Gori, v Klinu, ob Ruski kapelici, ob Erjavčevi koči, na Hudi ravni in v Trenti, ni pa znanega nobenega podatka o grobovih v Lemeh. Območje je tik pod Hudo ravno ob poti proti Šupci, noben avstro-ogrski popis pa na tem delu ne omenja grobov. Vendar pa odkritje groba v dolini Male Pišnice nakazuje na možnost obstoja grobov, ki jih popisovalci v vojnem in povojnem času niso poznali. Na tem mestu gre razmisliti o možnosti obstoja grobov v Lemeh, kar pa je lahko glede na preostale napačne podatke, ki jih prinaša Župančič, zavajajoče. Če predpostavimo, da so grobovi res obstajali, obstaja tudi možna razlaga, zakaj so jih ob popisovanju zgrešili. Pri nekaterih ohranjenih dokumentih je mogoče opaziti, da so bili popisi grobov in skice na nekaterih lokacijah ustvarjeni šele jeseni 1918.⁵⁸ Če bi kateri izmed plazov na trentarski strani odnesel nagrobna znamenja oziroma se križi zaradi kakršnegakoli razloga ne bi ohranili do leta 1918, bi jih popisovalec grobov zlahka zgrešil in bi takšni grobovi ostali nezavedeni v evidencah. Eden takšnih plazov se je maja 1917 sprožil z območja Prisanka (Prisojnika) in uničil južno taborišče (*Südlager*),⁵⁹ zagotovo pa je lahko ogrozil tudi območje pod Hudo ravno in v Lemeh. Seveda tega brez morebitnih arhivskih dokumentov ali drugih virov, ki bi nakazovali na to možnost, zaenkrat ni mogoče potrditi, ravno tako ni mogoče potrditi obstoja drugih grobov na kranjskogorski strani prelaza. Tudi o obstoju grobov, ki naj bi jih pri gradbenih delih odkril Josip Slavec, zaenkrat ni poznanih nobenih drugih podatkov razen družinskega izročila družine Slavec.

Vsekakor pa bo morebitno nadaljnje raziskovanje, tako arhivskih virov kot območja Vršiča, z arheološkimi pristopi morda v prihodnosti prispevalo nove dokaze o obstoju danes še neznanih grobov, kot se je zgodilo v primeru doline Male Pišnice.

ZAKLJUČEK

Preučevanje dogodkov 20. stoletja, kot sta prva in druga svetovna vojna, s pomočjo arheologije je že dlje časa stalnica, posebno v zahodnoevropskem prostoru, izjema pri tovrstnih raziskavah pa ni niti Slovenija. S pomočjo multidisciplinarnih

54 Košir, Vojaška pokopališča.

55 Prav tam, str. 155–156.

56 Župančič, Petdeset let.

57 Uran, Kako se je delala, str. 163.

58 AT ÖSTA/KA, VL KGräber Italien, Kriegsgräber, Tolmein, karton 4.

59 Mihelič, Katalog, str. 154.

pristopov arheologije modernih konfliktov je bil pozabi iztrgan grob neznanega vojnega ujetnika z območja Vršiča, fizična antropologija pa je prispevala dodatne podatke o pokojniku, o katerem danes poznamo vsaj nekaj informacij. Glede na odsotnost poškodb, ki bi lahko botrovale ujetnikovi smrti, je morebiten vzrok za njegovo smrt bolezen ali zmrznitev, morda tudi kombinacija obojega. Ohranjene najdbe obenem kažejo, da gre za vojnega ujetnika ruske carske vojske, ki pa je bil večinoma oblečen v avstro-ogrska oblačila, pri sebi pa je imel tudi predmete, ki si jih je verjetno lastil že v času zajetja in bivanja v ujetniških taboriščih. Glede na odsotnost omembe lokacije groba v avstro-ogrskih popisih vojnih grobov na območju Vršiča in okolice lahko domnevamo, da avstro-ogrska oblast ni vedela za obstoj in lokacijo groba.

Odkriti grob vojnega ujetnika tako predstavlja le eno izmed tisočerih usod vojnih ujetnikov in vojakov, ki so v času prve svetovne vojne in v drugih konfliktih ostali pozabljeni v neoznačenih grobovih, multidisciplinarni in interdisciplinarni pristopi različnih ved pa lahko danes obudijo in rekonstruirajo te pozabljene dogodke ter pomagajo pridobiti podatke o navadnih ljudeh, ki so bili dolgo odrinjeni na rob zgodovine.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AT ÖStA/KA – Österreichisches Staatsarchiv/Kriegsarchiv
 ÖSTA/KA, AdTk (Archive der Truppenkörper)
 ÖSTA/KA, VL (Kriegsverluste).

USTNI VIRI

Primož Gregori (1976), Kranjska Gora, 2021.

LITERATURA

Aufderheide, Arthur in Rodriguez-Martin, Conrado in Langsjoer, Odin: *The Cambridge encyclopedia of human paleopathology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Beaumont, Julia in Montgomery, Jane: The Great Irish Famine: Identifying Starvation in the Tissues of Victims Using Stable Isotope Analysis of Bone and Incremental Dentine Collagen. *PLOS ONE* 11/8, 2016, str. e0160065. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0160065>

Beyond the dead horizon (ur. Nicholas J. Saunders). Oxford: Oxbow books, 2012. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctvh1dwsh>

Brickley, Megan in McKinley, Jacqueline: *Guidelines to the Standards for Recording Human Remains*. South-

ampton in Reading: British Association for Biological Anthropology and Osteoarchaeology and Institute of Field Archaeologists, 2004.

- Brown, Terry in Brown, Kerri: *Biomolecular archaeology: an introduction*. Chichester: John Wiley & Sons, 2011. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781444392449>
- Buikstra, Jane in Ubelaker, Douglas: *Standards for data collection from human skeletal remains: proceedings of a seminar at the Field Museum of Natural History, organized by Jonathan Haas*. Fayetteville: Arkansas Archeological Survey, 1994.
- Černe, Vid: *Kranjska Gora. Včeraj, danes, jutri*. In še nekaj... Kranjska Gora: samozaložba V. Černe, Občina, 2015.
- Černe, Vid: Odkod ime znanega potoka. *Planinski vestnik* 3, 1999, str. 115–116.
- de Boer, Hans in Blau, Soren in Delabarde, Tania in Hackman, Lucina: The role of forensic anthropology in disaster victim identification (DVI): recent developments and future prospects. *Forensic Sciences Research* 4, 2018, št. 4, str. 303–315. DOI: <https://doi.org/10.1080/20961790.2018.1480460>
- Dirkmaat, Dennis: *A companion to forensic anthropology*. Chichester: John Wiley & Sons, 2012. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781118255377>
- Fabec, Tomaž: Sondiranje grobišča iz prve svetovne vojne v Bodrežu. *Arheologija v letu 2021. Dediščina za javnost. Zbornik povzetkov. Strokovno srečanje Slovenskega arheološkega društva 13. in 14. junija 2022 v Atriju ZRC SAZU v Ljubljani* (ur. Andrej Gaspari in Predrag Novaković). Ljubljana: Slovensko arheološko društvo, 2022, str. 53.
- Hinterstoisser, Hermann: The k.k. Landwehr Mountain Troops – Uniforms and Equipment. *The Austrian Mountain Troops. History, Uniforms and Equipment of the Austrian Mountain Troops from 1906 to 1918* (ur. Hermann Hinterstoisser, M. Christian Ortner, Erwin A. Schmidl, Wilfried Beimrohr, Meinrad Pizzinini). Wien: Verlag militaria, str. 75–269.
- İşcan, Yaşar in Loth, Susan in Wright, Ronald: Metamorphosis at the sternal rib end: a new method to estimate age at death in white males. *American Journal of Physical Anthropology* 65, 1984, št. 2, str. 147–156. DOI: <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330650206>
- İşcan, Yaşar in Steyn, Marina: *The Human Skeleton in Forensic Medicine*. Springfield, Illinois: Charles C Thomas, 2013.
- Ishii, Nobuyuki in Deguchi, Toshio in Hunt, Nigel: Craniofacial differences between Japanese and British Caucasian females with a skeletal Class III malocclusion. *European Journal of Orthodontics* 24, 2002, št. 5, str. 493–499. DOI: <https://doi.org/10.1093/ejo/24.5.493>
- Katiyar, Radha in Mehrotra, Divya in Singh, Alka: Surgical-orthodontic treatment of a skeletal class III malocclusion. *National Journal of Maxillofacial*

- Surgery* 1, 2010, št. 2, str. 143–149. DOI: <https://doi.org/10.4103/0975-5950.79217>
- Katzenberg, Anne in Saunders, Shelley: *Biological anthropology of the human skeleton*. Chichester: Wiley-Liss, 2008. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781119151647>
- Killgrove, Kristina in Montgomery, Janet: All Roads Lead to Rome: Exploring Human Migration to the Eternal City through Biochemistry of Skeletons from Two Imperial-Era Cemeteries (1st–3rd c AD). *PLOS ONE* 11/2, 2016, str. e0147585. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0147585>
- Klales, Alexandra in Ousley, Stephen in Vollner, Jennifer: A revised method of sexing the human innominate using Phenice's nonmetric traits and statistical methods. *American Journal of Physical Anthropology* 149/1, 2012, str. 104–114. DOI: <https://doi.org/10.1002/ajpa.22102>
- Košir, Uroš in Leben Seljak, Petra: *Preliminarno poročilo o ekshumaciji posmrtnih ostankov iz prve svetovne vojne v Vrtojbi*. Strokovno poročilo o raziskavi; Avgusta, raziskovalna in storitvena dejavnost, d. o. o., 2022.
- Košir, Uroš in Leskovar, Tamara: *Poročilo o ekshumaciji posmrtnih ostankov vojnega ujetnika iz prve svetovne vojne v dolini Male Pišnice*. Strokovno poročilo o raziskavi, 2022.
- Košir, Uroš: Arheologija vojnih ujetnikov na Vršiču. *Valičev arheološki dan. Zbornik predavanj, Kranj, 12. december 2022* (ur. Verena Perko). Kranj: Gorenjski muzej, 2022, str. 93–100.
- Košir, Uroš: *Poročilo o arheoloških raziskavah na območju Vršiča (EŠD 7593)*. Strokovno poročilo o raziskavi; Avgusta, raziskovalna in storitvena dejavnost, d. o. o., 2022.
- Košir, Uroš: Rombon: biography of a great war landscape. *Journal of Conflict Archaeology* 15, 2020, Issue 2, 2021, str. 146–167. DOI: <https://doi.org/10.1080/15740773.2020.1919452>
- Košir, Uroš: Vojaška pokopališča in grobovi vojnih ujetnikov in vojakov iz prve svetovne vojne na območju med Trento in Kranjsko Goro. *Zgodovinski časopis* 76, 2022, št. 1–2 str. 140–159. DOI: <https://doi.org/10.56420/Zgodovinskicasopis.2022.1-2.06>
- Leskovar, Tamara: Uporaba histologije pri analizah skeletnega gradiva iz arheoloških kontekstov. *Arheo* 35, 2018, str. 33–52.
- Lew, Kenneth in Foong, Weng Chiong: Horizontal skeletal typing in an ethnic Chinese population with true Class III malocclusions. *British Journal of Orthodontics* 20, 1993, št. 1, str. 19–23. DOI: <https://doi.org/10.1179/bjo.20.1.19>
- Lovejoy, Owen in Meindl, Richard in Pryzbeck, Thomas in Mensforth, Robert: Chronological metamorphosis of the auricular surface of the ilium: a new method for the determination of adult skeletal age at death. *American Journal of Physical Anthropology* 68, 1985, št. 1, str. 15–28. DOI: <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330680103>
- Malainey, Mary: *A consumer's guide to archaeological science: analytical techniques*. New York: Springer Science & Business Media, 2011.
- Mihelič, Miha: Katalog v pisnih virih odkritih lokacij, povezanih s prisotnostjo vojnih ujetnikov carske Rusije med prvo svetovno vojno na slovenskem ozemlju. *Vojni ujetniki carske Rusije v prvi svetovni vojni na slovenskem ozemlju* (ur. Barbara Nadbath, Dimitrij Mlekuž, Janko Boštjančič). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2018, str. 137–302 (Monografije CPA 7).
- Mitchell, Piers in Brickley, Megan: *Updated Guidelines to the Standards for Recording Human Remains*. Reading: Institute of Field Archaeologists, 2017.
- Močnik, Mitja: Uporaba ruskih vojnih ujetnikov za ureditev naravnih kraških jam za potrebe avstro-ogrske vojske in izgradnjo vojaških prog v obdobju 1915–1918 na soški fronti. *Vojni ujetniki carske Rusije v prvi svetovni vojni na slovenskem ozemlju* (ur. Barbara Nadbath, Dimitrij Mlekuž, Janko Boštjančič). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2018, str. 23–34 (Monografije CPA 7).
- Mundorff, Amy in Black, Sue in Blau, Sorejn in Payne-James, Jason in Byard, Roger: *Encyclopedia of forensic and legal medicine*, 2016.
- Mundorff, Amy: Integrating forensic anthropology into Disaster Victim Identification. *Forensic Science, Medicine and Pathology* 8, 2012, št. 2, str. 131–139. DOI: [10.1007/s12024-011-9275-0](https://doi.org/10.1007/s12024-011-9275-0)
- Mušič, Branko in Košir, Uroš: Geofizikalne raziskave ostalin prve svetovne vojne iz Kranjske Gore, Vršiča in Loga pod Mangartom. *Arheologija v letu 2021. Dediščina za javnost. Zbornik povzetkov. Strokovno srečanje Slovenskega arheološkega društva 13. in 14. junija 2022 v Atriju ZRC SAZU v Ljubljani* (ur. Andrej Gaspari, Predrag Novaković). Ljubljana: Slovensko arheološko društvo, 2022, str. 52.
- Nagy, Attila: A dunszerdahelyi császári és királyi hadifogolytábor története. *Császári és királyi hadifogolytáborok a csallóközben (1914–18)*. *Dunaszerdahely, Nagymegyér, Somorja* (ur. Lajos Horváth, Attila Nagy, László Varga). Dunajská Streda: Szlovákiai Magyar Művelődési Intézet, 2015, str. 11–92.
- Nehlich, Olaf: The application of sulphur isotope analyses in archaeological research: A review. *Earth-Science Reviews*. 142/Supplement C, 2015, str. 1–17. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.earsci-rev.2014.12.002>
- Ortner, Donald: *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*. San Diego: CA, Academic Press, 2003.
- Ortner, M. Christian in Hinterstoisser, Hermann: *The Austro-Hungarian Army in the First World War*. Uni-

- forms and Equipment – from 1914 to 1918. Volume 1, Volume 2.* – Wien: Verlag Militaria, 2013.
- Petrovečki, Vedrana in Mayer, Davor in Šlaus, Mario in Strinović, Davor in Škavić, Josip: Prediction of Stature Based on Radiographic Measurements of Cadaver Long Bones: A Study of the Croatian Population*. *Journal of Forensic Science* 52, 2007, št. 3, str. 547–552. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1556-4029.2007.00419.x>
- Pollard, Mark in Batt, Catherine in Stern, Ben in Young, Suzanne: *Analytical Chemistry in Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511607431>
- Rediscovering the Great War – archaeology and enduring legacies on the Soča and Eastern Fronts* (ur. Uroš Košir, Matija Črešnar, Dimitrij Mlekuž). Abingdon, New York: Routledge, 2019.
- Reitsema, Laurie: Beyond diet reconstruction: Stable isotope applications to human physiology, health, and nutrition. *American Journal of Human Biology* 25, 2013, št. 4, str. 445–456. DOI: <https://doi.org/10.1002/ajhb.22398>
- Rest, Stefan in Ortner, M. Christian in Ilming, Thomas: *The Emperor's Coat in the First World War. Uniforms and Equipment of the Austro-Hungarian Army from 1914 to 1918*. Wien: Verlag Militaria, 2002.
- Rozman, Luka in Leben Seljak, Petra in Košir, Uroš: *Odkrivanje prikritih grobišč v letu 2021 – interventni izkop posmrtnih ostankov žrtev iz podzemne jame v bližini naselja Nova vas pri Opatjem selu (parc. št. 3292 k. o. Nova vas)*. Strokovno poročilo o raziskavi. Luxor, arheološke raziskave, Luka Rozman, s. p., 2021.
- Saunders, Nicholas J. in Faulkner, Neil in Košir, Uroš in Črešnar, Matija in Thomas, Sian: Conflict Landscapes of the Soča/Isonzo Front, 1915–2013: Archaeological-Anthropological Evaluation of the Soča Valley, Slovenia. *Arheo* 30, 2013, str. 47–66.
- Saunders, Nicholas J.: *Killing Time. Archaeology and the First World War*. Stroud: History Press, 2010.
- Schoeninger, Margaret in Moore, Katherine: Bone Stable Isotope Studies in Archaeology. *Journal of World Prehistory* 6, 1992, št. 2, str. 247–296.
- Uran, Franc: Kako se je delala cesta na Vršič. *Planinski vestnik* 3, letnik XIII, 1957, str. 149–163.
- Vojni ujetniki carske Rusije v prvi svetovni vojni na slovenskem ozemlju* (ur. Barbara Nadbath, Dimitrij Mlekuž, Janko Boštjančič). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2018 (Monografije CPA 7).
- Walker, Phillip: Sexing skulls using discriminant function analysis of visually assessed traits. *American Journal of Physical Anthropology* 136, 2008, št. 1, str. 39–50. DOI: <https://doi.org/10.1002/ajpa.20776>
- Waters-Rist, Andrea in Katzenberg, Anne: The effect of growth on stable nitrogen isotope ratios in subadult bone collagen. *International Journal of Osteoar-*
- chaeology* 20, št. 2, 2010, str. 172–191. DOI: <https://doi.org/10.1002/oa.1017>
- Zupanič Pajnič, Irena: Molekularnogenetska identifikacija skeletnih ostankov. *Medicinski Razgledi* 52, 2013, str. 213–234.
- Zupanič Pajnič, Irena: Molekularnogenetski vidiki preiskav starodavne DNA. *Zdravniški vestnik* 89, 2020, št. 3–4, str. 171–189. DOI: [10.6016/zdravvestn.2923](https://doi.org/10.6016/zdravvestn.2923)
- Zupanič Slavec, Zvonka: Ruska kapelica – rodovom v spomin in opomin. Vršička cesta in ruski ujetniki (1915–1917). *Ruska kapelica pod Vršičem. Ob 15-letnici slovensko-ruskih srečanj (1992–2006)* (ur. Zvonka Zupanič Slavec, Petra Testen). Ljubljana: Unireal, Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture, 2007, str. 57–119.
- Župančič, Uroš: Petdeset let ruske ceste prek Vršiča (1611 m). *Nedeljski dnevnik*, 2. 4. 1967 (dostopno na: <https://www.gore-ljudje.si/arhiv/10000-umrljih-in-ponesrecenih> (dostop 19. 2. 2023)).

SPLETNA STRAN

Espenlaub Militaria:

<https://www.aboutww2militaria.com/> (dostop 20. 2. 2023).

SUMMARY

Archaeological Investigation of a Prisoner of War's Grave in the Mala Pišnica Valley

The archaeological research conducted in the area of Vršič, Kranjska Gora, and the Trenta Valley between 2020 and 2022 has yielded numerous new discoveries and insights related to the remnants of the First World War in this significant rear area of the Isonzo Front. Alongside 321 documented structures, mostly associated with the First World War, and a smaller portion dating to the interwar period and the Second World War, an unmarked prisoner of war's grave was discovered in the Mala Pišnica Valley. The approximate location of the grave was described by the late Vid Černe with the help of testimonies from Primož Gregori, a topographical survey, and a metal detector survey and finally confirmed through an archaeological test excavation. With permission from the Military Heritage Administration of the Republic of Slovenia, an exhumation was carried out in September 2022, revealing a human skeleton with associated artifacts.

The grave was situated on naturally levelled terrain along the left (northwestern) bank of the Mala Pišnica stream, transitioning to the southern/southeastern slope of Mount Ciprnik (1747 m a.s.l.). The grave was inconspicuous on the surface, lacking any burial mound or other visible markers. During the investigation, fifty-two objects were discovered, fifty originating directly from the gra-

ve. These objects included remnants of clothing such as buttons and various buckles, a well-preserved pair of military boots, and personal items such as a wallet and a tobacco pipe. In the grave, there was also a mess kit crafted on the front or in captivity and a mug made of a military food can. Some items suggested a Russian origin, indicating the possibility that the remains belonged to a prisoner of the Russian Imperial Army wearing Austro-Hungarian clothes—not an uncommon occurrence, given that the Austro-Hungarian Army partially provided prisoners of war with its uniforms.

The anthropological analysis of the remains revealed a male aged between thirty and thirty-five years, standing at 173 ± 2 cm. The deceased had a healed fracture of the right shin and dental wear, especially on the right side, possibly linked to tobacco pipe use. He also had a notable underbite and, for the moment, unexplained absence of certain phalanges of toes, possibly a consequence of frostbite, as the bones were otherwise well-preserved, and both feet were enclosed in leather boots.

Studying recent events such as both world wars with the help of archaeology is a long-established practice, especially in Western Europe, and Slovenia is no exception. Employing multidisciplinary approaches of modern conflict archaeology, we have uncovered the forgotten grave of an unknown prisoner of war in the Vršič area, with physical anthropology providing additional information about the individual. The absence of injuries that could

have contributed to the death of the unknown prisoner of war suggests an illness or freezing to death, perhaps a combination of both. The preserved finds indicate that we are dealing with a prisoner of war from the Russian Imperial Army, predominantly wearing Austro-Hungarian clothes while carrying items he had likely acquired during captivity. Given the lack of the grave's mention in Austro-Hungarian records of war graves in the Vršič area and surroundings, it is safe to assume that the Austro-Hungarian authorities were unaware of its existence and location.

An interesting feature of the discovered grave lies in the absence of its mention in known archival sources detailing the records of deceased individuals and graves in the area of Kranjska Gora, Vršič, and Trenta Valley. The existence of the unmarked grave in the Mala Pišnica Valley raises questions about other mention of graves in other areas that are not recorded in archival documents. Such graves could potentially be destroyed by avalanches before grave inventories were made during the First World War.

The uncovered prisoner of war's grave therefore represents merely one of the thousands of fates of prisoners and soldiers who remained forgotten in unmarked graves during the First World War and other conflicts. Multidisciplinary and interdisciplinary approaches of various disciplines today have the capacity to revive and reconstruct these forgotten events, and thus provide insights into the lives of ordinary people who have long been pushed to the margins of history.